

behalve inkomsten (boetes!) en uitgaven met betrekking tot de Grote Waard, althans in het eerste deel, veel posten omtrent door deze functionarissen uitgevoerde opdrachten van min of meer diplomatieke aard. Bijlagen geven aanvullingen op hetgeen in de rekeningen aan de orde is gekomen.

De delen zijn uitgegeven volgens de beste tradities van de RGP. Dat men bij het maken van het register heeft vastgehouden aan het vanaf het begin gebezigde systeem van verwijzing naar rekening- en folionummer in plaats van naar de pagina druks is begrijpelijk, maar wel wat onhandig voor de gebruiker die verder overigens niets te klagen heeft.

Johanna Kossmann-Putto

J. G. Smit, met medewerking van M. Y. N. Boerkamp-Ruchtie, M. J. C. Swüste, ed., *Bronnen voor de geschiedenis der dagvaarten van de Staten en steden van Holland voor 1544, III, 1467-1477* (Rijks geschiedkundige publicatiën. Grote serie CCXLII; Den Haag: Instituut voor Nederlandse geschiedenis, 1998, lxi + 483 blz., f92,-, ISBN 90 5216 103 8).

Dit derde deel in de reeks *Dagvaarten* — het tweede, 1433-1467, is nog in bewerking — betreft de regeringsperiode van Karel de Stoute als graaf van Holland en heer van West-Friesland. Uit deze jaren is een ruime hoeveelheid stedelijke bronnen beschikbaar, in tegenstelling met de periode welke in deel I (tot het eind van de Beierse tijd) werd behandeld. In zijn inleiding zet Smit uiteen wat de voor- en nadelen van die overvloed bij het samenstellen van het nieuwe deel waren. De lange lijst van geraadpleegde archieven toont de breedte van zijn onderzoek naar relevant materiaal. Evenals in deel I maakt een lijst van dagvaarten met kolomsgewijs gepresenteerde gegevens omtrent plaats, initiatiefnemers, deelnemers en behandelde onderwerpen een snelle consultatie mogelijk.

Het deel bevat 395 genummerde dagvaarten, die overleg over politieke aangelegenheden ten doel hadden. Onder elk nummer zijn uit zoveel mogelijk bronnen de vermeldingen ervan en de reacties van de belanghebbenden opgenomen. Dat komt soms neer op één tekst van nog geen tien regels, in andere gevallen, zoals de nummers 214 en 229, omtrent door de steden georganiseerd overleg te Utrecht wegens een conflict met Deventer over markt en Katentol beslaan de teksten een aantal bladzijden.

Slechts in een dertigtal gevallen was het de vorst die tot deze bijeenkomsten opriep (zeven maal betrof dit overleg met Staten-Generaal), de meeste convocaties gingen uit van de Raad — veelal voor overleg aangaande praktische bestuurlijke zaken — en van de steden (of enkele steden) zelf. De laatste zijn in de meerderheid. De druk welke Karel uitoefende om steeds nieuwe financiële bijdragen toegezegd te krijgen, verontwaardiging over de wijze waarop hij stedelijke afgevaardigden behandelde, verzet tegen de manier waarop hij beschikte over allerlei kleine stedelijke ambten waarvan de begeving tot de rechten van de desbetreffende stad behoorde en over schout- en baljuwsambten tegen de bestaande afspraken in, en allerlei andere zaken waarover de steden bij hem bezwaar wilden inbrengen zijn het onderwerp van veel beoogde en gevoerde onderlinge besprekingen. De vorst maakte zich kennelijk niet populair bij zijn Hollandse onderdanen. Tot de problemen van externe aard behoorden een conflict met de Hanze, de handel met Engeland, de stapel van Calais, moeilijkheden waarin Leiden en Amsterdam waren geraakt door een over hun burgers uitgesproken rijksacht en ook de veiligheid ter zee 'opdat de koopmanschap te water haar loop mocht hebben en de vissers veilig mochten vissen'. In zeven nummers gaat de oproep uit van ridderschap en steden gezamenlijk. Hoewel de Raad soms alleen de ridderschap of enkele leden daarvan bijeenriep, bevat de collectie geen voorbeelden

van onderling overleg der edelen. Het ligt voor de hand te denken dat gebrek aan bronnen hiervan de oorzaak is. Verzet tegen dubbele belasting van leenmannen die poorter zijn, komt in de stedelijke archiefstukken en dus ook in deze rijke collectie aan bod.

De index van eigennamen geeft veel bijzonderheden over de daarin opgenomen personen, hetgeen het inzicht in de opgenomen teksten zeer vergemakkelijkt. Daar zal veel tijd en werk in geïnvesteerd zijn, waarvoor de gebruiker Smit dankbaar moet zijn.

Johanna Kossmann-Putto

NIEUWE TIJD

M. Kool, *Die conste vanden getale. Een studie over Nederlandstalige rekenboeken uit de vijftiende en zestiende eeuw, met een glossarium van rekenkundige termen* (Dissertatie Utrecht 1999, Middeleeuwse studies en bronnen LXIV; Hilversum: Verloren, 1999, 404 blz. + diskette, f75,-, ISBN 90 6550 050 2).

Tellen en rekenen is iets wat mensen de hele geschiedenis door gedaan hebben. Maar de introductie van de hindoe-arabische cijfers in de late Middeleeuwen zorgde op dit gebied voor een revolutionaire ontwikkeling. Voorheen waren rekenen en noteren gescheiden. Men rekende op een rekenbord en de resultaten werden genoteerd in het onhandige romeinse letterschrift. Hindoe-arabische cijfers maakten het mogelijk om ingewikkelde berekeningen met pen of griffel uit te voeren. De vele rekenboeken die uit de vijftiende en zestiende eeuw bewaard zijn, zijn er dan ook vrijwel allemaal op gericht om deze nieuwe techniek onder de knie te krijgen.

Aan de Nederlandse rekenboeken uit deze tijd is eerder (1960) een boek gewijd door Smeur. Thans ligt er het proefschrift van Marjolein Kool. Zij baseert zich op een corpus van 36 verschillende rekenboeken uit de periode 1445-1600, 12 in handschrift en 24 gedrukt. Een groot deel van haar boek is gewijd aan een bespreking van hun rekenkundige inhoud. Dat gebeurt zeer uitvoerig. Er komt in haar bronnen ongetwijfeld geen bewerking voor die Kool niet in al zijn varianten uitlegt. Iemand die het enkel om de rekenkundige inhoud gaat, kan zich afvragen of het werkelijk nodig is om bijvoorbeeld alle mogelijke vormen waarin de regel van drieën opduikt volledig te bespreken. Kool laat echter overtuigend zien dat juist deze eindeloze repetities voor de manier waarop de rekenboeken in de praktijk functioneerden van groot belang waren. Haar bespreking van het praktische gebruik van de rekenboeken blijft overigens wel beperkt tot hun gebruik als leermiddelen. In de recente historiografie bestaat veel aandacht voor de sociale positie van wiskunde en wiskundigen in deze periode, maar dit thema ontbreekt in dit boek. Laat dit een legitieme keuze zijn, iets meer oog voor de valkuilen op dit terrein zou niet misstaan. Kool heeft af en toe de neiging om haar teksten te beoordelen naar de maatstaven van moderne didactische teksten. Zij is niet bedacht op eventuele andere oogmerken van schrijver of gebruiker, en al helemaal niet van drukker of uitgever.

Kool behandelt echter meer dan rekenkunde. Zij wijdt vervolgens ook een hoofdstuk aan het in kaart brengen van de relaties die er tussen de verschillende rekenboeken bestaan, en besluit haar werk met een uitvoerig onderzoek naar de taalkundige aspecten. Aangezien de boeken een nieuwe rekenmethode introduceerden, bestonden voor de verschillende bewerkingen aanvankelijk geen passende inheemse benamingen. Aan de hand van de rekenboeken onderzoekt Kool op welke wijze hierin werd voorzien. Ook hier komen de socio-linguïstische aspecten er bekaaid af, maar als inventarisatie is dit werk zeer gedegen. Kool heeft uit haar materiaal een